

Meningen over abortus in West-Europa, 1981-2000

Ariana Need, Wout Ultee, Mark Levels en Marike van Tienen¹

Summary

Abortion attitudes in Western Europe, 1981-2000

This article answers descriptive and explanatory questions about abortion attitudes in Western Europe between 1981 and 2000. It explains country differences and trends in these attitudes with abortion laws of states, with the norms that prevail in churches and schools, and with opinions and behaviour of others in a society. Using the European and World Value Surveys, complemented with abortion statistics and information about abortion laws, we find that public opinion is less permissive of abortion in countries where abortion is restricted by law. Part of this association is due to abortion laws being more restricted in catholic societies, and Catholics are less permissive. However, abortion laws also indirectly affect abortion attitudes: as a result of stricter abortion laws, abortion is less frequent, which in turn negatively affects the tolerance towards abortion. We find substantial effects of the norms set by states and from the opinion and behaviour of others in a society, but the norms that prevail in churches and schools are still most influential for abortion attitudes, even though church members and non-members become more alike in their opinion about abortion.

1. Inleiding

Met de toetreding van de ChristenUnie tot het kabinet-Balkenende IV is er in Nederland weer volop discussie over abortus. Het huidige kabinet wil abortus ontmoedigen, onder meer door vrouwen bewust te maken van alternatieven zoals adoptie. In dit artikel wordt ingegaan op de publieke opinie over abortus. Centraal staat de vraag hoe de publieke opinie in een aantal Europese landen, waaronder Nederland, sinds 1981 is veranderd. Ook willen we weten hoe de meningen van mensen over deze medisch-ethische zaak tot stand komt.

De opvattingen over abortus zullen in de eerste plaats worden beïnvloed door de bestaande wetgeving in een land. Allport zegt hierover: ‘*It is a well-known psychological fact that most people accept the results of an election or legislation gladly enough [...]. They allow themselves to be re-educated by the new norm that prevails*’ (1954: 471). Onderzoek in de Verenigde Staten laat zien dat er in het abortusdebat aldaar een duidelijke invloed van de wetgeving op de publieke opinie was (Adams, 1997; Carmines & Woods, 2002).

In de tweede plaats worden de opvattingen over abortus beïnvloed door de normen van intermediaire groeperingen waarvan mensen lid zijn. Kerken en onderwijsinstellingen zijn het belangrijkste bij het vaststellen van de norm over het al dan niet toestaan van abortus. Binnen veel religies is abortus een belangrijke kwestie en de meeste kerken keuren abortus af. Overigens keuren kerken abortus niet alleen af voor de eigen leden, maar spreken zij zich uit over alle leden van een samenleving. Uiteraard is er variatie in de mate waarin de verschillende religies en denominaties abortus afkeuren. Zo staat de Rooms-Katholieke Kerk bekend om haar strikte *pro-life* opvatting (Welch et al., 1995), en conservatieve stromingen binnen de protestantse kerk zijn wat dat betreft vergelijkbaar. De gematigde protestanten staan echter minder afwijzend tegenover abortus dan de katholieke kerk, en joden zijn nog minder negatief over abortus (Hoffman & Miller, 1997). Ook het onderwijsniveau is van invloed op de opvattingen over abortus. Hoger opgeleiden zijn in het algemeen toleranter en hebben liberalere opvattingen dan lager opgeleiden (Inglehart, 1977; Need & De Graaf, 1996). Onderwijs stimuleert kritisch denken en confronteert mensen met andere – vaak minder traditionele – sociale, politieke en morele opvattingen (Petersen, 2001; Selvin & Hagstrom, 1960). Onderwijs brengt mensen het idee bij dat ze zelfstandig kunnen denken, en dat normen niet aan anderen moeten worden opgelegd. Daarom zullen hoger opgeleiden over abortus eerder een *pro-choice* opvatting hebben dan lager opgeleiden.

In de derde plaats worden de opvattingen van individuen beïnvloed op ‘de markt van meningen en gedragingen’. Met meningen doelen we op de opvattingen van anderen waarmee individuen in hun dagelijks leven worden omringd. Individen die leven in een omgeving waarin veel mensen een andere mening hebben dan zijzelf zullen hun mening bijstellen, zodat deze meer overeenkomt met de algemene norm. Met gedragingen doelen we in dit onderzoek op de handelingen van anderen. Mensen die zien dat anderen in hun omgeving een abortus ondergaan, zullen daar zelf wellicht positiever tegenover staan. Daarom worden in onze analyse ook landenkenmerken als abortusratio’s opgenomen. Met de onderkenning dat markten van meningen en gedragingen de opvattingen van individuen beïnvloeden, breiden we de bestaande kennis uit met kennis over de invloed van de nationale wet en de regionale religieuze en intellectuele context waarin mensen leven. Dit houdt in dat, als het gaat om de invloed van religie op morele opvattingen, het niet genoeg is om alleen naar de godsdienstigheid van een individu te kijken. Ook de religieuze context waarin mensen leven is van belang.

De meningen over abortus worden aldus verondersteld de over abortus heersende normen weer te geven; deze normen kunnen in meer of mindere mate zijn geïnternaliseerd. Bij de afleiding van onze hypothesen uit een algemene theorie gaan we ervan uit dat de staat, intermediaire groeperingen en de opvattingen van anderen van invloed zijn op de opvattingen die mensen hebben. We generaliseren hiermee de indeling van Heilbroner (1966), die betrekking had op economisch handelen, naar een indeling die betrekking heeft op de meningen die mensen er op na houden. In *Mens & Maatschappij* is deze indeling eerder samengevat als de zweep van het gezag, de druk van gebruiken en de verlokking van voordeel (De Graaf, Need & Ultee, 2000). In dit artikel verwijst ‘de zweep van het gezag’ naar de abortuswetgeving, met ‘de druk van gebruiken’ doelen we op de invloed vanuit kerk en onderwijs, en met ‘verlokking van het voor-

deel' zinspelen we op de mate waarin mensen in hun mening worden beïnvloed door de markt van meningen en gedragingen.

Onderzoeksvragen

Dit artikel beantwoordt twee vragen. De eerste vraag is beschrijvend en bestaat uit twee delen: (1a) *In welke mate verschilt de publieke opinie over abortus in West-Europese landen?*; en (1b) *Hoe zijn deze verschillen tussen 1981 en 2000 veranderd?*

Met de tweede vraag willen we landenverschillen en trends in de publieke opinie over abortus verklaren met kenmerken van respectievelijk de staat, intermediaire groeperingen en 'de markt van meningen en gedragingen'. De tweede vraag luidt: (2) *Hoe hangen de verschillen tussen de West-Europese landen en de veranderingen door de tijd heen in de meningen over abortus samen met (a) de wetgeving over abortus in deze landen; (b) landenverschillen in de aard en de invloed van intermediaire groeperingen; en (c) landenverschillen in de dominante religieuze traditie, het algemene opleidingsniveau, en de abortuspraktijk?*

Bovenstaande onderzoeksvragen worden beantwoord met de *European Values Surveys* 1981-1990-1995-2000. In dit bestand zijn voor alle vier de tijdstippen gegevens voorhanden over de mate waarin mensen vinden dat abortus gerechtvaardigd is. Daarnaast zijn er gegevens over de religieuze gezindte waartoe mensen zich rekenen, hun kerkgang en hun opleidingsniveau. Deze surveygegevens zijn aangevuld met gegevens over wetgeving en over het aantal abortussen in deze landen.

2. Theorie en hypothesen

Een van de bekendste theorieën uit de sociologie is de moderniseringstheorie. Deze theorie doet uitspraken over de gevolgen van modernisering voor samenlevingen. In de godsdienstsociologie komt men vaak de uit de moderniseringstheorie afgeleide hypothese tegen dat in moderne samenlevingen de rol van religie steeds minder bepalend is voor de opvattingen en handelingen van mensen (Berger, 1967; Bruce, 2002; Chadwick, 1975; Chaves, 1994; Lenski, 1961; Weber, 1963 [1922]). In de stratificatiesociologie wordt de moderniseringstheorie ook veel getoetst; daar toetst men de hypothese dat het opleidingsniveau van mensen belangrijker wordt voor handelingen en gedrag. In moderne samenlevingen zijn 'verdiensten' van mensen belangrijker dan bijvoorbeeld hun afkomst (Blau & Duncan, 1967). We leiden hypothesen af uit de moderniseringstheorie over de trend in het verband tussen opleidingsniveau respectievelijk kerklidmaatschap en opvattingen over abortus.

Deze hypothesen worden aangevuld met afleidingen uit de integratietheorie van Emile Durkheim, die stelt dat mensen deel uitmaken van allerlei groepen, dat er in die groepen normen bestaan, en dat mensen de normen van de groepen waartoe ze behoren met grotere waarschijnlijkheid naleven wanneer zij sterker in die groepen zijn geïntegreerd (Durkheim, 1897 [1967]). In de ene groep kan de norm bestaan dat vrouwen geen abortus mogen ondergaan (bijvoorbeeld de kerkgemeenschap), terwijl zo iets niet zo hoeft te zijn volgens het waardeklimaat in

een andere groep (bijvoorbeeld hoger opgeleiden). De integratie in een kerkgenootschap kan sterker of zwakker zijn, blijkend uit bijvoorbeeld de mate waarin mensen kerkdiensten bezoeken. Onze afleidingen hebben niet alleen betrekking op meer of minder integratie, maar ook op de van groep tot groep verschillende normen.

De wetten van de staat

De meest expliciete normen over abortus zijn geformaliseerd in de wetten van landen. Tabel 1 vergelijkt de abortuswetgeving in West-Europa.

Abortus is niet in alle landen in dezelfde mate toegestaan. Tabel 1 laat zien onder welke voorwaarden abortus is toegestaan. Onderscheiden worden hier de volgende zes redenen: om het leven van de vrouw te redden, voor de fysieke gezondheid van de vrouw, voor de mentale gezondheid van de vrouw, in geval van verkrachting of incest, wanneer er gebreken zijn aan de vrucht en om economische of sociale redenen. Wanneer een vrouw geen reden hoeft te geven en de beslissing om abortus te ondergaan geheel bij de vrouw in kwestie is, kent men in een land abortus op verzoek. Dit is aangegeven in de zevende kolom in tabel 1.

De ontwikkeling van abortuswetgeving laat zien dat de eerste voorwaarde waaronder men abortus toestaat is om het leven van de vrouw te redden. Wanneer de abortuswetgeving verder wordt versoepeld, worden één voor één de andere voorwaarden – in volgorde waarin ze hiervoor zijn genoemd – losgelaten. Op vier landen na is abortus onder alle voorwaarden toegestaan: in Ierland is het slechts toegestaan om het leven van de vrouw te redden, in Zwitserland mag abortus daarnaast alleen als de gezondheid van de vrouw in gevaar komt, en in Spanje is abortus niet

Tabel 1: *Abortuswetgeving in 14 Europese samenlevingen anno 2000*

	Leven vrouw redden	Fysieke gezond- heid	Geeste- lijke ge- zondheid	Verkrach- ting of incest	Schade aan foetus	Econo- mische of sociale redenen	Op verzoek	Wet dateert uit
België	+	+	+	+	+	+	+	1990
Denemarken	+	+	+	+	+	+	+	1973
Duitsland	+	+	+	+	+	+	+	1975/1992
Finland	+	+	+	+	+	+	-	1970
Frankrijk	+	+	+	+	+	+	+	1975
Engeland	+	+	+	-	+	+	-	1967
Ierland	+	-	-	-	-	-	-	1861
Italië	+	+	+	+	+	+	+	1978
Nederland	+	+	+	+	+	+	+	1981
Noord-Ierland	+	+	+	-	-	-		1861/1993
Noorwegen	+	+	+	+	+	+	+	1978
Spanje	+	+	+	+	+	-	-	1985
Zweden	+	+	+	+	+	+	+	1975
Zwitserland	+	+	+	-	-	-	-	1937

Bron: United Nations (2002). *Abortion Policies: A Global Review*. New York: United Nations Population Division.

wettig wanneer de ingreep alleen om economische of sociale redenen gewenst wordt. De Britse wet uit 1967 geldt niet in Noord-Ierland, waar abortus verboden was op grond van de abortuswet uit 1861. In 1993 bleek echter dat het precedent dat is gezet met *Rev. vs Bourne* ook in Noord-Ierland geldt, waarmee abortus er feitelijk is toegestaan als de geestelijke of fysieke gezondheid van de vrouw in gevaar is. Abortus op verzoek, ten slotte, vindt men in acht van de veertien landen: België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Italië, Nederland, Noorwegen en Zweden. In deze landen is het de vrouw die beslist of ze al dan niet een abortus ondergaat.

Het is uiteraard zo dat wanneer abortus om sociale of economische redenen is toegestaan, er voorwaarden kunnen worden aangegeven waaronder een legale abortus moet worden uitgevoerd. Deze voorwaarden variëren van land tot land en zijn in vier categorieën in te delen (Alan Guttmacher Institute 1999). Ten eerste varieert de termijn waarbinnen een zwangerschap met een abortus kan worden beëindigd: van 10 weken in Frankrijk tot 24 weken zwangerschap in Engeland. Ten tweede gelden er in alle landen richtlijnen over de persoon die een abortus mag uitvoeren. Soms wordt voorgeschreven dat een abortus alleen door een gekwalificeerde arts mag worden uitgevoerd, in andere landen mag een verloskundige dit onder bepaalde omstandigheden ook. Ten derde mogen vrouwen in sommige landen geen abortus ondergaan zonder toestemming van familieleden. Zo moeten bijvoorbeeld minderjarigen in Italië schriftelijke toestemming van hun ouders hebben. Ten vierde wordt er soms vereist dat vrouwen voorlichting krijgen over de mogelijke gevolgen van abortus en is er soms een wachtperiode vereist voordat men de abortus uitvoert. Deze maatregelen dienen ertoe om vrouwen hun beslissing weloverwogen te laten nemen. Zo moet in België een vrouw eerst uitgebreid worden geïnformeerd over de risico's van een abortus en dient ze informatie te krijgen over alternatieven voor een abortus; vervolgens moet ze zes dagen wachten voordat ze een abortus kan ondergaan. In Nederland geldt een wachttijd van vijf dagen.

Tabel 1 laat ook zien van welke datum de recentste abortuswet is. De Nederlandse wetgeving stamt uit 1981, maar deze is in 1984 op een aantal detailpunten aangepast. Door Norris (1987) werd de Nederlandse wetgeving van 1981 al wel als de liberaalste gecategoriseerd. In de andere twee landen waarvan de wetgeving na 1981 is aangepast, België en Spanje, zien we dat de landen na de wetswijziging in een andere categorie terechtkomen. In 1981 was in Spanje abortus alleen toegestaan om het leven van de moeder te redden. Deze wetgeving is in 1985 versoepeld. In Spanje is abortus om sociale of economische redenen nog steeds verboden, maar verder mogen artsen er wettelijk abortussen uitvoeren bij schade aan de foetus, wanneer de gezondheid van de moeder in het geding is of indien de zwangerschap tot stand kwam als gevolg van incest of een verkrachting. In 1980 waren schade aan de foetus of economische of sociale redenen in België nog geen geldige redenen voor het uitvoeren van een abortus (Norris, 1987). Inmiddels is in België abortus op verzoek, ongeacht de reden, toegestaan.

Wetten en meningen over abortus

Een *top-down* verklaring van waardeverandering stelt dat de opvattingen van individuen kunnen worden opgevat als exogene reacties op wetgeving en handelingen van politieke partijen. De partij-identificatietheorie stelt dat veranderingen in de partijprogramma's een parallelle veran-

dering in de opvattingen van partijaanhangers tot gevolg hebben (Belknap & Campbell, 1952). Deze theorie lijkt ook goed van toepassing op de evolutie van het abortusvraagstuk in de Verenigde Staten (Adams, 1997; Carmines & Woods, 2002). We formuleren daarom de eerste hypothese als: *inwoners van landen met een minder restrictieve abortuswetgeving vinden abortus meer te rechtvaardigen dan inwoners van landen met een meer restrictieve abortuswetgeving (H1).*

De banden met de gemeenschap

Kerken hebben veel te zeggen over wat wel en niet mag. De belangrijkste bron van wat wel en niet mag zijn voor christenen de Tien Geboden (Exodus 20). Het vijfde gebod schrijft mensen voor dat ze niet mogen doden. Wanneer het gaat om abortus, is het belangrijkste verschil tussen de katholieke kerk en de protestantse kerken dat de katholieke kerk één standpunt verkondigt, terwijl de meningen binnen de protestantse kerken uiteen kunnen lopen. Aan het begin van de twintigste eeuw waren protestanten over het algemeen tegen abortus, maar later liepen binnen de protestantse kerk de meningen over abortus uiteen. Liberale en mainstream kerken benadrukken ofwel het recht van een vrouw op een abortus of ze zijn relatief stil over het onderwerp. De meeste conservatieve kerken zijn in alle gevallen tegen abortus.

De katholieke kerk gelooft dat abortus altijd moord is, ongeacht de situatie. In de catechismus van de katholieke kerk vinden we de volgende uitspraak: '(2270) Het menselijk leven moet volstrekt geëerbiedigd en beschermd worden vanaf het moment van de conceptie. Vanaf het eerste ogenblik van zijn bestaan moeten de rechten van de persoon voor elk menselijk wezen erkend worden, waaronder het onschendbaar recht op het leven, een recht dat aan elk onschuldig wezen toekomt.' Uit het bovenstaande kunnen we de hypothese afleiden: *buitenkerkelijken vinden abortus het meest te rechtvaardigen, protestanten minder en katholieken het minst (H2).*²

Secularisatie betekent niet alleen dat de religieuze participatie vermindert, maar dat het verband tussen religie en moraliteit zwakker wordt. Omdat in West-Europa het proces van secularisering in protestante landen verder is voortgeschreden dan in katholieke landen, kunnen we de bovenstaande hypothese verder preciseren door rekening te houden met vloer- en plafondefecten. Mensen met een zeer tolerante opvatting over abortus kunnen immers moeilijk nóg toleranter worden: *door de tijd heen vindt men abortus steeds meer te rechtvaardigen (H3), en deze trend is het sterkst voor katholieken (H3a) en het zwakst voor buitenkerkelijken (H3b).*

Onderwijs stimuleert kritisch denken en confronteert individuen met – vaak niet-traditionele – sociale, politieke en morele opvattingen (Petersen, 2001). Selvin en Hagstrom (1960) geven aan dat onderwijs de opvattingen van studenten op drie manieren kan veranderen. Ten eerste volgen studenten specifieke vakken als geschiedenis of maatschappijleer, waar aandacht wordt besteed aan individuele vrijheden; het volgen van deze vakken kan de opvattingen beïnvloeden. Ten tweede komt men in onderwijs in aanraking met opvattingen van mensen in andere tijden en andere samenlevingen. Kennis hierover heeft in het algemeen tot gevolg dat men tolerantere opvattingen krijgt. Ten derde worden studenten beïnvloed door ervaringen die ze buiten het klaslokaal – maar op het schoolplein – opdoen, bijvoorbeeld in discussies met medeleerlingen. Hoger opgeleiden zijn over het algemeen individualistischer ingesteld en hebben liberalere opvattingen dan lager opgeleide mensen (Inglehart, 1977; Need & De Graaf,

1996). Daarom verwachten we dat *naarmate mensen een hogere opleiding hebben, ze abortus meer te rechtvaardigen vinden* (H4). Deze hypothese is al in vele – Amerikaanse – onderzoeken bevestigd (Davis & Robinson, 1996; Granberg & Granberg, 1980; Petersen, 2001). Afgeleid van het idee dat in moderne samenlevingen het belang van opleidingsniveau steeds groter wordt (Blau & Duncan, 1967), toetsen we ook de volgende hypothese: *de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden in de mate waarin ze abortus te rechtvaardigen vinden, zijn toegenomen* (H4a).

Naast de normen die er in verschillende geloofsgemeenschappen over abortus heersen, kan ook de integratie van mensen in hun geloofsgemeenschap verschillen. Mensen die vaker kerkdiensten bezoeken zijn hechter in hun geloofsgemeenschap geïntegreerd en zouden daarom de normen van deze gemeenschap wat betreft abortus meer moeten naleven dan mensen die dat niet of nauwelijks doen (Durkheim, 1897 [1966]; Ultee, Arts & Flap, 1996). Berger (1967 en 1969) geeft een soortgelijke redenering. Hij stelt dat religieuze geloofssystemen sociale constructen zijn die, om te overleven, door anderen moeten worden bevestigd. Om een geloof plausibel te houden, is het nodig dat mensen in netwerken participeren die de geloofsopvattingen hoog houden. In deze netwerken, door Berger plausibiliteitsstructuren genoemd, komen mensen in contact met ‘significante anderen’ die de geloofsopvattingen valideren, waardoor ze geloofwaardig blijven. Wanneer mensen niet in dergelijke sociale netwerken participeren, wordt een geloof eerder betwijfeld, vooral in samenlevingen die worden gekenmerkt door meerdere geloven. Wanneer het gaat om het naleven van de norm dat men geen abortus mag plegen, verwachten we: *frequente kerkgangers vinden abortus minder te rechtvaardigen dan infrequente kerkgangers* (H5). Ook hier verwachten we plafond- en vloereffecten: *de verschillen tussen frequente en infrequente kerkgangers in de mate waarin ze abortus te rechtvaardigen vinden, zijn afgenomen* (H5a). Deze hypothese wordt in onderzoek voor de Verenigde Staten bevestigd (Granberg & Granberg, 1980; Petersen, 2001; Sullins, 1999).

We kunnen ook verwachten dat voor mensen die sterker in hun religieuze gemeenschap zijn geïntegreerd, de liberaliserende werking van opleiding kleiner zal zijn dan voor mensen die daar minder sterk in zijn geïntegreerd (Petersen, 2001). De sterker geïntegreerde kerkleden worden immers meer aan tegengestelde normen blootgesteld dan de minder geïntegreerde kerkleden. Op grond van deze redenering formuleren we de volgende hypothesen: *voor frequente kerkgangers is het positieve effect van opleidingsniveau kleiner dan voor infrequente kerkgangers* (H6a); en *voor kerkleden is het positieve effect van opleidingsniveau kleiner dan voor buitenkerkelijken* (H6b).

De markt van meningen en gedragingen

Onze laatste hypothesen verwoorden de gedachte dat mensen hun mening over zaken vormen via een vergelijking met anderen, waarbij ze de meningen van anderen naar hun waarde wegen (Festinger, 1954; Friedkin & Johnsen, 1990). Uit deze algemene uitspraak leiden we verschillende hypothesen af.

Ten eerste zullen mensen in hun mening over abortus worden beïnvloed door het *gedrag* van anderen, waarbij we veronderstellen dat mensen abortus meer te rechtvaardigen vinden als ze weten dat abortus vaker voorkomt. Als indicatie voor het gedrag van anderen nemen we in dit artikel abortusratio's. Tabel 2 presenteert voor veertien West-Europese landen voor de periode

Tabel 2: Aantal abortussen als het percentage van alle zwangerschappen in 14 Europese landen, 1981-2000

	België	Dene- marken	Duits- land ^{2,3}	Finland	Frank- rijk	Enge- land ¹	Ierland ^{2,4}	Italie ²	Neder- land ¹	Noord- Ierland	Noor- wegen	Spanje ²	Zweden	Zwitser- land ⁵
1980	.	28,9	17,2	19,2	17,6	14,6	4,3	25,6	9,8	5,2	20,9	.	26,4	17,7
1981	.	30,0	17,5	18,2	18,3	15,0	4,8	26,5	10,5	5,0	21,4	.	26,1	17,4
1982	.	29,0	17,9	17,4	18,5	15,2	4,9	27,5	10,5	5,3	20,8	.	26,0	17,0
1983	.	29,0	17,9	16,7	19,6	15,0	5,2	27,7	10,4	5,1	21,4	.	25,3	16,7
1984	.	28,6	18,0	17,4	19,2	15,8	5,7	28,0	9,7	5,1	21,9	.	24,7	16,3
1985	.	27,1	17,6	18,0	18,4	15,8	5,9	26,7	8,8	5,5	22,2	.	23,8	15,9
1986	.	26,6	16,7	18,0	17,6	16,4	6,0	26,2	9,0	5,8	22,8	.	24,5	15,4
1987	.	27,1	16,5	17,8	17,4	16,7	5,9	25,4	8,7	5,8	22,2	3,8	24,9	15,0
1988	.	26,5	15,5	16,7	17,8	17,6	6,5	23,5	8,8	6,1	21,6	5,8	25,1	14,5
1989	.	25,9	14,5	16,7	17,6	18,0	6,7	22,9	8,7	6,5	21,4	7,0	24,6	13,9
1990	.	24,5	13,8	15,8	20,6	17,9	7,1	22,1	8,5	6,5	20,3	8,5	23,2	13,4
1991	.	23,5	13,0	15,3	20,8	17,4	7,3	21,8	8,9	6,4	20,3	9,6	22,4	13,1
1992	.	21,8	12,8	14,2	20,5	17,1	7,7	20,9	9,0	6,6	20,1	10,2	22,1	12,9
1993	9,8	21,7	12,2	13,8	21,1	17,1	8,2	20,9	9,2	6,2	20,0	10,6	22,5	12,7
1994	10,2	20,2	11,9	13,3	21,0	17,3	8,7	20,4	9,6	6,5	19,5	11,4	22,4	12,7
1995	10,3	20,3	11,3	13,6	19,7	17,4	8,5	20,6	9,9	6,1	18,6	12,0	23,3	12,6
1996	11,0	21,1	14,1	14,7	20,3	18,6	8,8	20,8	10,6	6,1	19,0	12,4	25,2	13,3
1997	10,6	20,3	13,9	14,7	20,6	19,0	9,2	20,8	10,4	6,1	19,0	11,8	25,8	13,3
1998	10,6	20,1	14,2	15,8	21,0	19,9	9,8	20,6	10,8	6,3	19,4	12,8	25,8	13,4
1999	11,0	19,7	14,5	15,8	20,9	19,9	10,3	20,6	11,2	5,9	19,4	13,3	25,8	13,5
2000	11,5	19,0	15,0	16,2	20,5	20,6	10,4	19,9	11,7	6,6	19,8	13,8	25,5	13,5

Bron: Alan Guttmacher Institute (1999). *Sharing Responsibility: Women Society & Abortion Worldwide*. New York: Alan Guttmacher Institute.

Missende waarden zijn vervangen door informatie van Johnston (2007), en indien nodig lineair geïnterpoleerd.

¹ Alleen inwoners² Statistieken incompleet³ Data voor het verenigd Duitsland, kwaliteit data na 1995 beter⁴ Gebaseerd op vrouwen die in Engeland abortus hebben gepleegd⁵ Officiële data voor 24 van de 26 kantons, data voor de overige twee kantons zijn geschat

tussen 1980 en 2000 de trend in het aantal abortussen als een percentage van het aantal zwangerschappen.³ Wat in tabel 2 opvalt is dat, in het algemeen, abortus meer voorkomt in protestante landen dan in katholieke landen. Niet verwonderlijk komt abortus slechts weinig voor in de landen waar abortus slechts beperkt is toegestaan (Noord-Ierland en Ierland, Zwitserland en Spanje), maar de abortusratio is in Nederland en West-Duitsland bijna net zo laag als die in de landen waarin abortus niet onder alle voorwaarden mogelijk is. Ook lijken de abortusratio's in West-Europa steeds meer op elkaar te gaan lijken. Wanneer we het aantal abortussen presenteren als een percentage van het aantal levendgeborenen, zien we dat abortus in feite vaak voorkomt. Zelfs in Ierland, een land waar abortus in de wet nauwelijks is toegestaan, zien we dat in 2000 (minstens) 10% van de zwangerschappen in een abortus eindigt. In dit artikel toetsen we de hypothese dat in landen waar abortus meer voorkomt – los van alle andere normerende contexten – de inwoners van dat land abortus meer te rechtvaardigen vinden. De zevende hypothese luidt daarom als volgt: *hoe hoger het aantal abortussen in verhouding tot het aantal geboorten in een land, hoe meer de inwoners van dat land abortus te rechtvaardigen vinden* (H7).⁴

Ten tweede kunnen mensen worden beïnvloed door de dominante opvatting in de regio waar men woont; meer in het bijzonder verwachten we dat mensen de dominante opvatting zullen overnemen. We veronderstellen dat deze dominante opvatting komt van de aanwezigheid van kerken en instituten van hoger onderwijs. We leiden hieruit de volgende twee hypothesen af: *in regio's met een hoog percentage katholieken, vinden alle inwoners – ook de niet-katholieken – abortus minder te rechtvaardigen dan in regio's met een laag percentage katholieken* (H8a); *in regio's met een hoog percentage buitenkerkelijken, vinden alle inwoners – ook de kerkleden – abortus meer te rechtvaardigen dan in regio's met een laag percentage buitenkerkelijken* (H8b); en *in regio's met een hogere gemiddelde opleiding, vinden alle inwoners – ook de laag opgeleiden – abortus meer te rechtvaardigen dan in regio's met een lagere gemiddelde opleiding* (H9).

3. Data en operationaliserings

Om onze vragen te beantwoorden, gebruikten we de *European and World Values Surveys Four-Wave Integrated Data File, 1981-2004, v.20060423, 2006*.⁵ In dit artikel beperken we ons tot een analyse van meningen over abortus in West-Europa. De landen waarover we rapporteren zijn België, Denemarken, Duitsland, Engeland, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Nederland, Noord-Ierland, Noorwegen, Spanje, Zweden en Zwitserland. Het aantal respondenten in deze landen in alle jaren bedroeg 55.784. We verwijderden alle respondenten met een missende waarde op een van de variabelen in de analyse. Hierdoor daalde het aantal respondenten beschikbaar voor de analyse tot 50.136. Het jaar waarin de survey is gehouden is in de analyse opgenomen als een intervalvariabele. Deze variabele heeft de waarden 1981, 1982, 1990, 1995, 1996, 1999 en 2000. Om de interpretatie te vereenvoudigen, is 1981 van het jaar van survey afgetrokken.

De mening over abortus is vastgesteld door de respondenten te vragen of ze abortus altijd gerechtvaardigd vinden, nooit gerechtvaardigd, of iets er tussen in. Ze konden antwoorden

Tabel 3: *Mening over abortus in 14 Europese landen, 1981-2000 (gemiddelden op een schaal van 1 - nooit toegestaan - tot 10 - altijd toegestaan -); gemiddelde=4,66; N=50136; aantal respondenten tussen haakjes*

	1981	N	1990	N	1995	N	2000	N
België	3,53	941	4,31	2.493	.	.	4,53	1.662
Denemarken	6,68	1.156	6,88	958
Duitsland	.	.	4,44	3.100	.	.	4,95	1.855
Finland	.	.	6,56	557	5,18	870	5,67	925
Frankrijk	5,15	1.143	4,98	872	.	.	5,62	1.465
Engeland	4,16	1.066	4,37	1.428	.	.	4,63	805
Ierland	1,73	1.150	2,35	983	.	.	2,72	911
Italië	4,61	1.295	4,47	1.939	.	.	4,06	1.873
Nederland	4,45	1.073	5,39	956	.	.	5,58	939
Noord-Ierland	2,89	288	3,07	296	.	.	3,10	866
Noorwegen	5,05	955	5,03	1.139	5,67	1.036	.	.
Spanje	2,89	2.174	4,40	3.318	4,56	947	4,68	2.099
Zweden	5,41	829	5,51	899	7,25	916	7,41	913
Zwitserland	5,11	1.046	.	.
Gemiddeld	4,18	12.070	4,51	17.980	5,54	4.815	4,92	15.271

Bron: European and World Values Surveys Four-Golf Integrated Data File, 1981-2004, v.20060423, 2006; eigen berekeningen.

door een cijfer toe te kennen tussen 1 (nooit te rechtvaardigen) en 10 (altijd te rechtvaardigen). Tabel 3 geeft de gemiddelde mening over abortus per survey, alsmede het aantal respondenten per survey.

De kerklidmaatschapsvraag verschilt per golf, maar binnen golven vinden we ook landenverschillen in de manier waarop de vraag is geformuleerd. In 1981 werd gebruikgemaakt van een centralsvraag (tot welke denominatie rekt u zich?), in de andere golven hanteerde men in principe de tweetrapsvraagstelling (rekt u zich tot een religieuze denominatie; en zo ja: welke?).⁶ De formulering van de vraag naar kerklidmaatschap heeft gevolgen voor de gevonden aantallen buitenkerkelijken. Zo had Nederland, wanneer we de centralsvraagstelling gebruikten, 40% buitenkerkelijken in 1998; volgens de tweetrapsvraagstelling was dit percentage echter 59 (Becker, 2003). Met name de randkerkelijken waren gevoelig voor de formulering van de vraag; daarom verschoof ongeveer een kwart van de katholieken en de hervormden en bijna 10% van de gereformeerden naar de buitenkerkelijken als niet voor de een-, maar voor de tweetrapsvraag werd gekozen (Becker, 2003). Om de antwoorden in de verschillende golven zo vergelijkbaar mogelijk te maken, zijn respondenten die minder dan één keer per maand kerkdiensten bezoeken opgevat als buitenkerkelijk. Op deze wijze hebben we als het ware voor alle respondenten een tweetrapsvraagstelling geforceerd.

De antwoordcategorieën van de kerklidmaatschapsvraag konden van land tot land verschillen. Gekozen is voor een indeling in drie groepen: buitenkerkelijken, katholieken en protestan-

ten.⁷ Mensen die tot een overige denominatie behoren worden in dit artikel buiten beschouwing gelaten.

De kerkgang van de respondent is in acht categorieën verdeeld: (0) (bijna) nooit; (1) minder dan één keer per jaar; (2) één keer per jaar; (3) Kerstmis en Pasen; (4) Kerstfeest, Pasen en andere feestdagen; (5) één keer per maand; (6) één keer per week; (7) meer dan één keer per week. In de analyses is deze variabele opgenomen alsof deze is gemeten op intervalniveau.

Het opleidingsniveau is geoperationaliseerd als de leeftijd waarop men het voltijds onderwijs heeft verlaten. In een landenvergelijkende studie is dit een goed vergelijkbare maat voor het opleidingsniveau. De variabele die we in dit artikel gebruiken, heeft tien categorieën: < 12 jaar, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, > 20 jaar. De laagste categorie heeft de score 0; de hoogste de score 9. In de analyses is deze variabele opgenomen alsof deze is gemeten op intervalniveau.

Aan de individuele gegevens hebben we contextuele gegevens toegevoegd met betrekking tot de abortuswetgeving en de abortuspraktijk in de diverse jaren, en de percentages katholieken en buitenkerkelijken in de regio, en het gemiddelde opleidingsniveau in de regio. Abortuswetgeving is een variabele met drie categorieën die aangeeft onder welke omstandigheden abortus in een land legaal is: (0) alleen op medische gronden; (1) op sociale of economische gronden; en (2) op verzoek. De respondenten kregen een score op deze variabele, die aangaf hoe permissief de wetgeving in hun land was op het moment waarop ze werden geïnterviewd. Zoals eerder is aangegeven, zijn de abortuswetgevingen niet veel veranderd sinds de eerste golf van de *European Values Survey*. Toch varieert de variabele abortuswetgeving binnen landen tussen golven. Inwoners van België kregen bijvoorbeeld de score (0) in 1980, en (2) in de latere golven. We namen de abortuswetgeving als twee dummyvariabelen in de analyses op. Een tweede contextvariabele die over de tijd en tussen landen varieert, is de abortusratio. In de analyses is het aantal abortussen als een percentage van het aantal zwangerschappen opgenomen, met een tijdsverschil van twee jaar. Deze abortusratio's zijn te vinden in tabel 2.

In onze hypothesen werden het aantal katholieken en het aantal buitenkerkelijken in de regio waar men woont in verband gebracht met de mening van individuen over abortus. De proporties katholieken en buitenkerkelijken zijn berekend door de individuele gegevens in elk survey te aggregeren naar het regionale niveau. We gebruikten hiervoor de regiovariabele in het gecombineerde bestand, waar de variabele regio per land de geschikteste regionale indeling weergeeft. In Nederland zijn dit bijvoorbeeld de provincies. Het gemiddelde opleidingsniveau is ook per regio berekend.

4. Analyses

Om het feit te controleren dat er binnen een land meerdere golven van de survey zijn gehouden, schatten we de effecten in een multiniveau-analyse. We analyseerden individuen (niveau 1) binnen contexten (niveau 2) binnen landjaarcombinaties (niveau 3). Een 'context' is een combinatie van regio en het jaar van survey. We analyseerden de meningen over abortus van 50.136 individuen in 404 contexten in veertig landjaarcombinaties.⁸ De parameters werden geschat met behulp van het programma MLWin.

Tabel 4: Multi-niveauanalyse van de mening over abortus in 14 Europese landen, 1981-2000 (gemiddelden op een schaal van 1 – nooit toegestaan - tot 10 – altijd toegestaan -) N=50136

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
	b	s.e.	b	s.e.	B	s.e.	b	s.e.	b	s.e.
Constante	4,73	0,19	4,77	0,28	1,37	0,54	2,69	0,52	2,52	0,52
Jaar (-1981)			0,05***	0,02	0,04*	0,01	0,03*	0,01	0,03*	0,01
Abortus wet										
Medische gronden			-2,05***	0,37	-1,19***	0,27	-0,31	0,33	-0,30	0,33
Sociale of economische gronden			-0,61	0,34	-0,50	0,24	-0,09	0,25	-0,10	0,25
Op verzoek (ref)			-	-	-	-	-	-	-	-
Vrouw					0,03	0,02	0,03	0,02	0,01	0,02
Leeftijd (- 44)					-0,02***	0,00	-0,02***	0,00	-0,02***	0,00
Religieuze denominatie										
Buitenkerkelijk (ref.)					-	-	-	-	-	-
Protestant					0,01	0,04	0,02	0,04	-0,02	0,10
Katholiek					-0,43***	0,04	-0,41***	0,04	-0,31***	0,11
Kerkgang					-0,31***	0,01	-0,31***	0,01	-0,23***	0,02
Opleidingsniveau					0,12***	0,00	0,12***	0,00	0,17***	0,01
Abortusratio als % van levendgeborenen										
-2 jaar							0,05***	0,02	0,05***	0,02
Proportie Katholieken in regio							0,07	0,26	0,07	0,26
Proportie Buitenkerkelijken in regio							1,01***	0,27	1,05***	0,27
Gemiddeld opleidingsniveau in regio							0,17***	0,04	0,16***	0,04
Interactietermen										
Kerkgang * opleidingsniveau									-0,01***	0,00
Katholiek * opleidingsniveau									-0,06***	0,01
Protestant * opleidingsniveau									0,00	0,01
Jaar * opleidingsniveau									0,00	0,00
Jaar * Katholiek									0,02***	0,01
Jaar * Protestant									0,01	0,01
Jaar * kerkgang									-0,00	0,00
Variantiecomponenten										
Land-golf $\sigma^2_{\beta 0}$	1,29	0,32	0,63	0,17	0,31	0,09	0,28	0,08	0,28	0,08
Regio-golf $\sigma^2_{\mu 0}$	0,38	0,04	0,37	0,04	0,23	0,03	0,19	0,02	0,18	0,02
Individueel σ^2_{ε}	7,62	0,05	7,62	0,05	6,52	0,05	6,52	0,04	6,50	0,04
Model fit										
2* log-likelihood	244808		244776		236907		236859		236658	

Bron: European and World Values Surveys Four-Golf Integrated Data File, 1981-2004, v.20060423, 2006; eigen berekeningen.

Tabel 4 presenteert de resultaten van deze multiniveau-analyse van de meningen over abortus. De tabel presenteert vijf modellen. Model 1 schat de effecten van een constante en de variantie binnen en tussen contexten en landjaarcombinaties. Op grond van deze schattingen weten we hoeveel van de variantie in de meningen over abortus kan worden toegeschreven aan verschillen tussen landen en perioden, aan verschillen tussen regio's en perioden en aan verschillen tussen individuen. In het tweede model voegden we de indicatoren voor de abortuswetgeving toe aan model 1. In het derde model voegden we de individuele kenmerken toe aan model 2. In model 4 voegden we de kenmerken die de meningen en handelingen van anderen meten toe aan model 3. In model 5, ten slotte, zijn ook de interactie-effecten opgenomen.

In model 1 is de gemiddelde score 4,73 op een schaal van 1 tot 10. Van de totale variantie in meningen over abortus $((1,29/(1,29+0,38+7,62))*100)$ kan 14% worden toegeschreven aan systematische verschillen tussen landjaarcombinaties, 4% aan verschillen tussen regiojaren en 82% aan verschillen tussen individuen.

In model 2 voegden we de indicator voor de abortuswet toe aan model 1. Model 2 laat zien dat de abortuswetgeving significant samenhangt met de mate waarin men abortus te rechtvaardigen vindt. In landen waar abortus alleen is toegestaan op medische gronden, vinden de inwoners abortus significant minder te rechtvaardigen dan in landen waarin men abortus op verzoek kent. We vinden geen significante verschillen in opvattingen over abortus tussen inwoners van landen waar men abortus op verzoek kent en in landen waar men abortus kan uitvoeren op sociale of economische gronden. Door de tijd heen vindt men abortus steeds meer te rechtvaardigen (een voorlopige bevestiging van hypothese 3). Elk jaar wordt de gemiddelde mening over abortus 0,05 meer permissief, wat neerkomt op een stijging van 0,95 tussen 1981 en 2000. Op een schaal van 1 tot 10 is dit een flinke stijging. De kenmerken in model 2 verklaren samen 51% van de totale landjaar-variantie $((1,29-0,63)/1,29)*100)$ in de meningen over abortus.

In model 3 voegden we de individuele kenmerken die betrekking hebben op de lidmaatschappen in verschillende intermediaire groeperingen toe aan model 2. Al deze kenmerken hebben een significant effect in de verwachte richting. Vergeleken met buitenkerkelijken zijn katholieken minder permissief over abortus; protestanten en buitenkerkelijken verschillen – *ceteris paribus* – niet in hun mening over abortus. Dit betekent een gedeeltelijke weerlegging van hypothese 2. Het effect van opleidingsniveau is positief en significant. Mensen die langer naar school gaan, vinden abortus meer te rechtvaardigen dan mensen die minder jaren onderwijs hebben gevolgd, een voorlopige bevestiging van hypothese 4. Frequente kerkgangers vinden abortus minder te rechtvaardigen dan mensen die niet of nauwelijks naar de kerk gaan, een voorlopige bevestiging van hypothese 5. Het effect van abortuswetgeving is in model 3 kleiner dan in model 2; een deel van het effect van wetgeving is blijkbaar niet causaal en komt tot stand door de gemeenschappelijke afhankelijkheid van de wetgeving en de meningen over abortus van de individuele kenmerken denominatie en kerkgang. In model 3 wordt 76% van de landjaarvariantie van model 1 verklaard, 2,6% van de regio-jaarvariantie en 14% van de verschillen tussen individuen.

In model 4 voegden we de meningen en gedragingen van anderen toe aan model 3.

Inwoners van regio's met een hoger opleidingsniveau vinden abortus meer te rechtvaardigen, een voorlopige bevestiging van hypothese 9. We vinden geen significant effect van de proportie katholieken in een regio, een weerlegging van hypothese 8a. Wel vinden we dat naarmate er meer buitenkerkelijken in een regio wonen, men abortus in het algemeen meer te rechtvaardigen vindt, waarmee we hypothese 8b niet kunnen weerleggen. Het effect van de proportie buitenkerkelijken is 1,01, wat het verschil op de schaal van 1 tot 10 aangeeft tussen de mening van mensen in een regio met geen enkele buitenkerkelijke en de mening van mensen in een regio met geen enkel kerklid. Tot slot zien we dat mensen in landen met een hogere abortusratio abortus vaker te rechtvaardigen vinden. In model 4 is het effect van wetgeving in zijn geheel verdwenen; inspectie van modellen waarin telkens slechts een van de kenmerken van 'de markt' wordt toegevoegd (hier niet gepresenteerd) aan model 3, laat zien dat het effect van wetgeving verdwijnt na toevoeging van de abortusratio in een land. We concluderen dat een deel van het effect dat de abortuswet heeft op de meningen over abortus indirect loopt, via de aantallen abortussen in een land. De gevonden samenhang is dus deels te verklaren door de religieuze compositie, en deels is het effect van de abortuswetgeving indirect, via de abortuspraktijk in landen. Samen wordt 78% van de totale land-jaarvariantie ($((1,29-0,28)/1,29)*100$) in de meningen over abortus, 50% van de regio-jaarvariantie ($((0,38-0,19)/0,38)*100$) en 14% van de individuele variantie verklaard door de variabelen in het model.

In model 5 voegden we de interactie-effecten toe aan model 4.⁹ De eerste set van interactie-termen in model 5 zijn die tussen denominatie en opleidingsniveau, en die tussen kerkgang en opleidingsniveau. Hypothese 6a kan met onze gegevens niet worden weerlegd: voor frequente kerkgangers is het positieve effect van opleidingsniveau op het goedkeuren van abortus kleiner dan voor mensen die niet of nauwelijks de kerk bezoeken. Het effect van opleidingsniveau is 0,17 voor individuen die niet of nauwelijks kerkdiensten bezoeken. Dit effect is 0,10 (0,17-7*0,01) voor mensen die meer dan één keer per week een kerkdienst bezoeken. Hypothese 6b gaat gedeeltelijk op; het positieve effect van opleidingsniveau is kleiner voor katholieken, maar dit geldt niet voor protestanten. Het effect van opleidingsniveau is 0,10 voor buitenkerkelijken; voor katholieken is dit effect 0,11 (0,17-0,06).

Volgens hypothese 4a zou het effect van opleidingsniveau door de tijd sterker moeten worden. Onze resultaten geven geen ondersteuning voor deze hypothese. De interactie tussen jaar en opleidingsniveau is zeer zwak en niet significant. Hypothesen 3a en 3b verwoorden onze verwachtingen omtrent het verdwijnen van de verschillen tussen denominaties. Deze zien we duidelijk in onze analyses terug: in 1981 zijn de katholieken beduidend minder permissief dan de buitenkerkelijken, maar ze worden in een sneller tempo permissief dan zowel de buitenkerkelijken als de protestanten. In tegenstelling tot onze verwachting zijn de verschillen tussen frequente en niet-frequente kerkgangers niet verminderd door de tijd. Hiermee moeten we hypothese 5a verwerpen.

5. Samenvatting en verder onderzoek

Dit artikel beantwoordt twee vragen over de mening over abortus in West-Europa. De eerste vraag is een beschrijvende naar de landenverschillen en de veranderingen in de mening over abortus tussen 1981 en 2000. In landen waar mogelijkheden om een abortus uit te voeren in de wet beperkt zijn, zien we dat men abortus minder te rechtvaardigen vindt. Dit is ook het geval in katholieke landen en in landen waar abortus in de praktijk minder vaak voorkomt. De publieke opinie wordt door de tijd meer permissief.

Met de tweede vraag wilden we de gevonden verschillen en trends verklaren met drie soorten kenmerken: normen van de staat, normen van intermediaire groeperingen, en normen van anderen. We hadden verwacht dat er een sterk effect uit zou gaan van de normen die de staat heeft over abortus. We vinden ook dat in landen waar abortus in de wet beperkt is, de inwoners minder permissief zijn ten aanzien van abortus. Dit verband komt via twee mechanismen tot stand. Ten eerste is de wetgeving in katholieke landen minder permissief en zijn katholieken minder tolerant ten aanzien van abortus. Ten tweede is een deel van het verband van de abortuswetgeving indirect. Gedeeltelijk als het resultaat van restrictieve wetten vinden we lage abortusaantallen in landen waar abortus beperkt is in de wet. Wanneer er in een land weinig abortussen plaatsvinden, is de publieke opinie minder permissief.

Intermediaire groeperingen hebben de sterkste invloed op de meningen over abortus. Buitenkerkelijken en hoger opgeleiden zijn het tolerantst ten aanzien van abortus, en katholieken en lager opgeleiden het minst tolerant. We zien wel dat de meningen over abortus van katholieken, protestanten en buitenkerkelijken steeds meer op elkaar gaan lijken, en in die zin lijkt er ook sprake te zijn van secularisering. Onderzoek dat de eerste golf van de European Value Survey gebruikte, liet alleen zien wat zo speciaal was aan katholieken (Jelen et al., 1993). Ons artikel, dat meerdere golven gebruikt, laat zien dat katholieken steeds minder speciaal zijn als het gaat om opvattingen over abortus. Het effect van opleidingsniveau is niet belangrijker geworden door de tijd heen. Mensen die lid zijn van intermediaire groeperingen met tegenstrijdige normen over abortus, bijvoorbeeld katholieken met een hoge opleiding, of hoger opgeleiden die frequent naar kerkdiensten gaan, zijn over het algemeen minder extreem in hun mening over abortus dan mensen die dat niet zijn. In een vervolgonderzoek willen we onderzoeken in welke mate deze mensen geen mening hebben over abortus of een dergelijke vraag niet beantwoorden.

Dit onderzoek laat ook duidelijk zien dat meningen van *anderen* – en gedragingen van anderen – van invloed zijn op de meningen die mensen erop nahouden, in dit geval meningen over abortus. In regio's met een gemiddeld hoger opleidingsniveau vinden mensen – ook lager opgeleiden – abortus meer te rechtvaardigen. Dit is ook het geval in landen waar abortus meer voorkomt en in regio's met meer buitenkerkelijken.

In dit artikel onderzochten we trends in de mening over abortus in West-Europa. Bij de verklaring van de meningen over abortus voegden we de regionale sociale context en de wetgeving over abortus toe aan bestaande verklaringen. Een aantal kwesties verdient het om in toekomstig onderzoek onder de loep te worden genomen. De relatie tussen opvattingen van indi-

viduen en hun eigen gedrag zijn in dit artikel onderbelicht gebleven, hoewel we de abortusratio in een land als een *proxy* voor gedrag van anderen hebben opgevat. Ook onderbelicht bleef de relatie tussen wetten, seksuele voorlichting op school en het gebruik van anticonceptie.

Een laatste kwestie die we in dit onderzoek buiten beschouwing lieten, is een beschrijving en verklaring van een eventuele groeiende polarisatie in opvattingen over abortus. Dit vereist een analyse van de verdeling van de opvattingen over abortus in plaats van een vergelijking van de gemiddelde mening over abortus. Interessante pogingen om dergelijke polarisatie te meten, zijn gedaan door Mouw en Sobel (2001) en door DiMaggio, Evans en Bryson (1999). Deze polarisatie zou ook in andere landen dan de Verenigde Staten moeten worden bestudeerd.

Noten

- 1 Dit artikel is een onderdeel van het vidi-project 'Abortion, contraception and assisted reproduction: technological innovations and the role of religion and education' van Ariana Need (subsidienummer 452-05-305). Correspondentie over dit artikel graag met de eerste auteur: a.need@maw.ru.nl.
- 2 Met de gebruikte data was het niet mogelijk binnen de groep protestanten een onderscheid te maken tussen liberale en orthodoxe protestanten.
- 3 In de literatuur worden twee maten veel gebruikt. De eerste is de hier gepresenteerde maat die het aantal abortussen uitdrukt in verhouding tot het aantal zwangerschappen dan wel het aantal levendgeborenen. Een andere maat is het aantal abortussen uitdrukken in verhouding tot het aantal vrouwen in de 'vruchtbare' leeftijd. De vruchtbare jaren van vrouwen worden dan vaak gesteld van hun 15e tot en met hun 44e.
- 4 Natuurlijk kan de publieke opinie ook het gebruik van abortus beïnvloeden. Dit is echter niet het onderwerp van deze studie, maar zal in andere publicaties in het vidi-project aan de orde komen. In dit artikel relateren we de opvattingen van mensen over abortus aan de abortusratio van enkele jaren daarvoor.
- 5 Makers van dit bestand: Análisis Sociológicos Económicos y Políticos (ASEP) en JD Systems (JDS), Madrid, Spain/Universiteit Tilburg, Tilburg, Nederland. We willen Ruud Luijkx bedanken voor zijn hulp bij het beantwoorden van onze vragen over dit bestand.
- 6 Hoewel ook hier uitzonderingen zijn; in Groot-Brittannië is in 1999 de vraag gesteld: 'What religious denomination do you consider yourself to be, whether you currently practice or not?'
- 7 Het was niet mogelijk om voor alle landen binnen de protestanten een onderscheid te maken tussen de liberalere en de meer orthodoxe stromingen. Ook de meningen van Moslims over abortus - hoe interessant ook - worden daarmee in dit artikel niet onderzocht. De reden hiervoor is dat het percentage Moslims in de data in de door ons onderzochte tijdsperiode zo klein is dat er geen zinvolle uitspraken over gedaan konden worden.
- 8 Een andere mogelijkheid was om een 4-niveauanalyse uit te voeren van 50,136 individuen in waves in regio's in landen. Onze keuze om de effecten in een 3-niveaumodel te schatten, komt voort uit het feit dat onze niveau 2- en niveau 3-contexten overeenkomen met het niveau waarop onze verklarende variabelen zijn gemeten. De wetten variëren op niveau 3 en het percentage katholieken, buitenkerkelijken en het gemiddelde opleidingsniveau variëren per regio en jaar.
- 9 De interacties zijn ook apart aan model 1 toegevoegd. Alle variabelen die apart een significant effect hebben, hebben dit ook in het volledige model.

Literatuur

- Adams, G.D. (1997). Abortion: Evidence of an Issue Evolution. *American Journal of Political Science*, 41, 718-737.
- Alan Guttmacher Institute (1999). *Sharing responsibility: Women, society and abortion worldwide*. New York: The Alan Guttmacher Institute.
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, Mass: Addison-Wesley.
- Becker, J. (2003). *De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquetes. 40% of 60% buitenkerkelijken?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Belknap, G. & Campbell, A. (1952). Political party identification and attitudes toward foreign policy. *Public Opinion Quarterly*, 15, 601-623.
- Berger, P.L. (1967). *Het hemels Baldakijn: Bijdrage tot een theoretische Godsdiensociologie*. Utrecht: Ambo.
- Berger, P.L. (1969). *Er zijn nog altijd engelen*. Utrecht: Ambo.
- Blau, P.M. & Duncan, O.D. (1967). *The American occupational structure*. New York: Wiley.
- Bruce, S. (2002). *God is dead: Secularization in the west*. Oxford: Blackwell.
- Carmines, E.G. & Woods, J. (2002). The Role of Party Activists in the Evolution of the Abortion Issue. *Political Behavior*, 24, 361-377.
- Chadwick, O. (1975). *The secularization of the European mind in the nineteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaves, M. (1994). Secularization as Declining Religious Authority. *Social Forces*, 72, 749-774.
- Davis, N.J. & Robinson, R.V. (1996). Are the Rumors of War Exaggerated? Religious Orthodoxy and Moral Progressivism in America. *American Journal of Sociology*, 102, 756-787.
- De Graaf, N.D., Need, A. & Ultee, W. (2000). Levensloop en kerkverlating. Een nieuwe en overkoepelende verklaring voor enkele empirische regelmatigheden. *Mens en Maatschappij*, 75, 229-257.
- DiMaggio, P., Evans, J. & Bryson, B. (1996). Have Americans' Social Attitudes Become More Polarized? *American Journal of Sociology*, 102(3), 690-755.
- Durkheim, É. (1967 [1897]). *Suicide; a study in sociology*. New York: Free Press.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Friedkin, N.E. & Johnsen, E.C. (1990). Social influence and opinions. *Journal of Mathematical Sociology*, 15, 193-206.
- Granberg, D. & Wellman Granberg, B. (1980). Abortion Attitudes, 1965-1980: Trends and Determinants. *Family Planning Perspectives* 12(5), 250-261.
- Heilbroner, R.L. (1966). *De wording van de economische samenleving*. Utrecht: Aula boeken.
- Hoffman, J.P. & Miller, A.S. (1997). Social Political Attitudes among Religious Groups: Convergence and Divergence over Time. *Journal for Scientific Study of Religion*, 36(1), 52-70.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton University Press.

- Jelen, T.G., O'Donnell, J. & Wilcox, C. (1993). A Contextual Analysis of Catholicism and Abortion Attitudes in Western Europe. *Sociology of Religion* 54(4), 375-383.
- Johnston, Wm.R. (2007). "Abortion statistics and other data."
<http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/index.html> (laatste bezoek 24 jan. 2008).
- Lenski, G.E. (1961). *The religious factor: A sociological study of religion's impact on politics, economics, and family life*, [1st] ed. Doubleday.
- Mouw, T. & Sobel, M.E. (2001). Culture Wars and Opinion Polarization: The Case of Abortion. *American Journal of Sociology*, 106 (4), 913-943.
- Need, A. & De Graaf, N.D. (1996). 'Losing My Religion': A Dynamic Analysis of Leaving the Church in the Netherlands. *European Sociological Review*, 12 (1), 87-99.
- Norris, P. (1987). *Politics and sexual equality. The comparative position of women in western democracies*. Rienner.
- Petersen, L.R. (2001). Religion, Plausibility Structures, and Education's Effect on Attitudes toward Elective Abortion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(2), 187-203.
- Selvin, H.C. & Hagstrom, W.C. (1960). Determinants of support for civil liberties. *British Journal of Sociology*, 11, 65-73.
- Sullins, P.D. (1999). Catholic/Protestant Trends on Abortion: Convergence and Polarity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38 (3), 354-369.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (1996). *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- United Nations, 2002. *Abortion policies: A global review*. United Nations Population Division.
- Weber, M. (1963/1922). *The sociology of religion*. Beacon Press.
- Welch, M.R., Leege, D.C. & Cavendish, J.C. (1995). Attitudes Toward Abortion Among U.S. Catholics: Another Case of Symbolic Politics? *Social Science Quarterly*, 76, 142-157.